

УДК 502.5:62[(23.046+282):352(477.65)](045)

DOI: 10.31652/2786-5665-2025-8-58-70

Ситник О. І.

кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії, геодезії та землеустрою, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Україна
sytnykuman@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8120-7032>

Денисюк Б. Г.

кандидат географічних наук, доцент кафедри географії, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Україна
denysykbo@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9044-9327>

Рожі Т. А.

викладач кафедри географії, геодезії та землеустрою
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Україна
tomas.rozhi.@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6794-9662>

ДОЛИННО-РІЧКОВА ЛАНДШАФТНО-ТЕХНІЧНА СИСТЕМА ГАЙВОРОНСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Анотація. Розглянуто проблему сучасного стану та раціонального використання водних антропогенних ландшафтів територіальних громад. Об'єкт дослідження – долинно-річкова ландшафтно-технічна система Гайворонської територіальної громади: водосховище, дамба, ГЕС. Мета – здійснити аналіз сучасного стану функціонуючої у межах Гайворонської територіальної громади долинно-річкової ландшафтно-технічної системи, виділити стани її розвитку та обґрунтувати подальші можливості раціонального використання. У процесі дослідження застосовано методи: історико-ландшафтознавчий та літературно-картографічний, польових ландшафтознавчих вишукувань та моделювання. Зазначено, що водосховище Гайворонської долинно-річкової ландшафтно-технічної системи – основа водних антропогенних ландшафтів Гайворонської територіальної громади. У функціонуванні Гайворонського водосховища виділено три стадії функціонування: рання, для якої характерний активний розвиток внутрішніх геокомпонентних і зовнішніх парадинамічних зв'язків; зріла – стадія рівноваги і поступового набуття водосховищем озерно-болотних ознак з характерним для нього мілководним (до 5 м) типом ландшафту: переродження – стадія вирішення проблеми подальшого оновленого функціонування або припинення розвитку. Врахування наявного досвіду з історії розвитку водосховищ басейну Південного Бугу, показує, що для Гайворонського водосховища можливі кілька варіантів його подальшого функціонування: 1) ліквідація водосховища з різними варіантами використання звільненої від води і боліт території; 2) поступове перетворення у низинне болото; 3) повна реконструкція всієї Гайворонської долинно-річкової ландшафтно-технічної системи, першочергово – водосховища. Третій варіант найскладніший за особливостями виконання, однак у майбутньому перспективний і раціональний.

Ключові слова: Гайворонська територіальна громада, долинно-річкова ландшафтно-технічна система, Гайворонське водосховище, стадії розвитку, напрями оптимізації.

Sytnyk Oleksiy, Denysyk Bogdan, Rozhi Tomas. VALLEY-RIVER LANDSCAPE-TECHNICAL SYSTEM OF THE HAIVORON TERRITORIAL COMMUNITY

Abstract. The problem of the current state and rational use of anthropogenic water landscapes of territorial communities is considered. The object of research is the valley-river landscape-technical system of the Haivoron territorial community: a reservoir, a dam, and a hydroelectric power plant. It is noted that geographers and landscape scientists do not pay enough attention to comprehensive constructive and prognostic studies of water anthropogenic landscapes of territorial communities. The goal is to analyze the current state of the valley-river landscape-technical system functioning within the Haivoron territorial community, identify the stages of its development, and justify further possibilities for its rational use. The following methods were used in the study: historical-landscape and literary-cartographic, field landscape research and modeling. It is noted that the reservoir of the Haivoron valley-river landscape-technical system is the basis of the anthropogenic water landscapes of the Haivoron territorial community. Three stages of functioning are distinguished in the functioning of the Haivoron Reservoir: early, characterized by the active development of internal geocomponents and external paradynamic connections; mature – a stage of equilibrium and gradual acquisition by the reservoir of lake-

marsh features with its characteristic shallow water (up to 5 m) landscape type: regeneration – the stage of solving the problem of further renewed functioning or cessation of development. Taking into account the existing experience from the history of the development of reservoirs in the Southern Bug basin, it appears that there are several options for the further functioning of the Haivoron Reservoir: 1) liquidation of the reservoir with various options for using the territory freed from water and swamps; 2) gradual transformation into a lowland swamp; 3) complete reconstruction of the entire Haivoron valley-river landscape-technical system, primarily the reservoir. The third option is the most difficult to implement, but it is promising and rational for the future.

Keywords: Haivoron territorial community, valley-river landscape-technical system, Haivoron reservoir, stages of development, areas for optimization.

Актуальність дослідження. Багато-вікове, активне й різнобічне використання водних ресурсів будь-якого регіону України, призводить до майже повної трансформації його річкової мережі, заміни її аквальними (водосховища, ставки, канали) та водно-болотними (перехідні геоекотони) ландшафтними комплексами. У цьому процесі на особливу увагу заслуговують водні та водно-болотні ландшафти територіальних громад, активне формування яких в Україні проходить уже 10 років. Не є виключенням і Гайворонська територіальна громада Кіровоградської області. Проблемним питанням сучасного стану та використання водних ресурсів, зокрема й водних антропогенних ландшафтів території цієї громади, присвячені окремі публікації (Лаврик О.Д., Денисик Г.І., Рожі Т.А., Денисик Б.Г., Ситник О.І.). Однак, вони стосуються, переважно, основних параметрів (площ, глибин, протяжності) водосховища, ставків і каналів, частково їх сучасного екостану. Для розробки заходів щодо їх оптимізації, раціонального використання й охорони цього мало. У зв'язку з тим, що ландшафтна структура території кожної територіальної громади, зокрема Гайворонської, різноманітна й складна, відповідно, різноманітними і складними за своєю ландшафтною структурою є й водні антропогенні ландшафти. В першу чергу це зумовлено їх приуроченістю до відповідних типів місцевості та взаємозв'язками із суміжними ландшафтами. Ці питання й зумовлюють актуальність дослідження водних антропогенних ландшафтів Гайворонської територіальної громади Кіровоградської області.

Аналіз попередніх досліджень. Активні дослідження водних антропогенних ландшафтів (водосховищ, ставків, каналів,

копанок тощо) розпочалися наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. Увагу науковців вони привернули специфікою формування та розвитку, особливостями внутрішньоаквальних процесів і взаємозв'язків із суміжними ландшафтами.

Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. П.Г. Шищенком (Шищенко, 1988) вперше була досліджена ландшафтна структура Київського водосховища. Спробу класифікації поліських водних антропогенних ландшафтів зроблено В.Т. Гриневецьким (Гриневецький, 1971). Вплив Дністерського водосховища на перебіг фізико-географічних процесів Середнього Придністер'я досліджував М.В. Дудчак (Дудчак, 2013). Детальніше водні антропогенні ландшафти Правобережної України розглянуті в монографії Г.І. Денисика (Денисик, 1998) та його навчальному посібнику з природничої географії Поділля (Денисик, 2014). Аквальні й водно-болотні антропогенні ландшафти Поділля досліджував Г.С. Хаєцький (Хаєцький, 2007), а пізніше антропогенні ландшафти річища та заплави Південного Бугу – О.Д. Лаврик (Денисик, Лаврик, 2012). У подальшому О.Д. Лаврик продовжив дослідження долинно-річкових ландшафтно-технічних систем Правобережної України (Лаврик, 2015), де була частково розглянута й ландшафтна структура та парадинамічні зв'язки водних антропогенних ландшафтів із навколишнім середовищем. Подібна тематика частково прослідковується і в працях Ю.В. Яцентюка (Яцентюк, 2022) та О.І. Ситника (Ситник та ін., 2021; Ситник, 2024).

Загалом, з початком організації територіальних громад в Україні (Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (2015), Постанова Верховної

Ради України № 3650 від 17.07.2020 р. «Про утворення та ліквідацію районів», водним антропогенним ландшафтам у їх межах почали приділяти більше уваги. Однак, ці дослідження мають характер загальногеографічних, або гідрологічних. Ландшафтознавче пізнання водних антропогенних ландшафтів у межах територіальних громад лише розпочинаються.

Мета дослідження – здійснити аналіз сучасного стану водних антропогенних ландшафтів Гайворонської територіальної громади зокрема наявної тут долинно-річкової ландшафтно-технічної системи та запропонувати заходи щодо подальшого їх раціонального використання й охорони.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження є концепція взаємодії природи і суспільства та вчення про антропогенні ландшафти. Застосовано принципи комплексності та природно-антропогенного сумісництва. Серед методів – історико-ландшафтознавчий та літературно-картографічний, використано для пізнання формування, динаміки та розвитку водних антропогенних ландшафтів; методи аналогії, узагальнення, моделювання застосовано у процесі дослідження їх структури і парадинамічних зав'язків; широко використано методи експедиційних польових ландшафтознавчих досліджень, особливо знімання натуральних ділянок. Методи ГІС-технологій застосовано як наскрізні.

Додатково у роботі застосовано методи порівняльного ландшафтного аналізу, що дали змогу зіставити сучасний стан водних антропогенних ландшафтів із історичними етапами їх розвитку. Це дозволило простежити трансформацію основних морфологічних елементів водних систем під впливом господарської діяльності, окреслити ключові чинники антропогенного навантаження та визначити просторову структуру змін у межах громади.

Окрему увагу приділено використанню дистанційного зондування Землі як допоміжного методу для моніторингу водних об'єктів. Аналіз супутникових знімків різних років надав можливість оцінити масштабність гідроморфних змін, встановити тен-

денції заростання, замулювання та переформування водойм, а також підвищити точність картографічного відтворення досліджуваних ландшафтів.

Вихідними матеріалами узагальнень є власні польові дослідження водних антропогенних ландшафтів території Гайворонської громади, проведені упродовж 2021-2025 рр., а також дані різноманітних організацій та установ, серед яких Басейнове управління водними ресурсами р. Південний Буг, Гайворонська міська рада, КЗ «Гайворонський краєзнавчий музей» тощо, та інтернет-ресурсів.

Результати дослідження. Поступово замінивши натуральні ландшафти річищ та їх заплавл, водні антропогенні ландшафти (ВАЛ) є тепер носіями інформації про екологічний стан басейнів річок та прилеглих до них територій. В окремих випадках вони змінюють хід природних (натуральних, натурально-антропогенних, антропогенних) процесів та ландшафтну структуру не лише окремої річкової долини (переважно річок другого порядку), але й формують свої аквально-райони (Середнє Придніпров'я). У ландшафтній та господарській структурах територіальних громад водні антропогенні ландшафти мають суттєве значення. Від їх наявності, кількості та якості водних ресурсів, зосереджених у ВАЛ, часто залежить і розвиток тієї чи іншої територіальної громади загалом, або стабільність функціонування окремої галузі господарства. Це стосується і Гайворонської територіальної громади Кіровоградської області. Водні ресурси наявні тут частини (50 км) річки Південний Буг та його, переважно, лівобережних приток, освоєні давно, активно і не завжди раціонально (рис. 1).

У складі сучасних водних антропогенних ландшафтів Гайворонської територіальної громади наявні усі їх класифікаційні структури: водосховище, ставки, канали, копанки, похідні ВАЛ у відпрацьованих кар'єрах, відстійники тощо

Детальніше розглянемо наявну у межах Гайворонської територіальної громади долинно-річкову ландшафтно-технічну систему до складу якої входять водосховище, дамба і ГЕС.

Водосховища – основа ВАЛ будь-якої

Рис. 1. Водні антропогенні ландшафти Гайворонської територіальної громади
(Ситник О. І., Денисик Б. Г., Рожі Т. А.)

території (якщо вони є), зокрема й Гайворонської територіальної громади. Умовно, як в Україні, так і за її межами до водосховища відносять водойми з регульованим корисним об'ємом води більше ніж 1 млн м³. Явищем регіонального (територіального, аквального) масштабу Гайворонське водосховище стало з 1964 р. Гребля ГЕС підняла рівень води Південного Бугу на 9 м, утворивши водосховище площею 496 га з корисним об'ємом води 9,3 млн м³ (повний об'єм 11,3 млн м³). Сумарна потужність гідроелектростанції після реконструкції у 2017 р. складає 7,1 МВт (Ситник, 2024) (рис. 2, 3, 4).

Хоча Гайворонська ГЕС, дамба і водосховище функціонують уже більше 60 років, сучасний розвиток Гайворонської територіальної громади без них був би проблематичним. Цю ландшафтно-інженерну систему збудували на переказі Південного Бугу, що зумовило його затоплення у верхньому б'єфі водосховища. Вода, яка йде на скид через греблю до нижнього б'єфу, підтопила 0,5-1,0 м частину переказу, що межує з нату-

ральним плесом (Лаврик, Цимбалюк, 2021). Залізобетонна гребля Гайворонського водосховища під прямим кутом до напрямку течії перекриває річище Південного Бугу. Довжина греблі 211 м, ширина верхньої частини – 8 м, загальна висота над поверхнею нижнього б'єфу – 15 м. Гребля містить 10 водоспускних секцій, розділених між собою. Гідроелектростанція вбудована в греблю зі сторони лівого берега. Ширина залізобетонної будівлі 20,5 м, довжина – 30 м. ГЕС має 4 турбіни, що забезпечує відповідну потужність (Малі річки, 1991).

Реконструйована до стану на початок будівництва (1956 р.) та сучасна (2025 р.) ландшафтна структура району Гайворонської ГЕС і водосховища показані на картосхемах (рис. 5, 6). Аналіз картосхем дає можливість зробити висновок, що це складна долинно-водосховищна ландшафтно-інженерна система, у розвитку якої чітко прослідковуються три стадії – рання, зріла та переродження.

Рання стадія розвитку Гайворонського водосховища співпадає з періодом активної

Рис. 2. Правий берег річки Південний Буг поблизу с. Солгутово до затоплення водами Гайворонського водосховища (світлина Рожі Т.А.)

Рис. 3. Територія, затоплена водами Гайворонського водосховища: на передньому плані – городи та луки, копальня; на другому плані – ґрунтова дорога; на третьому – залишки проти-танкового рову часів Другої світової війни (світлина з архіву І. Курноса)

Рис. 4. Гайворонське водосховище на Південному Бугу (світлина Рожі Т.А.)

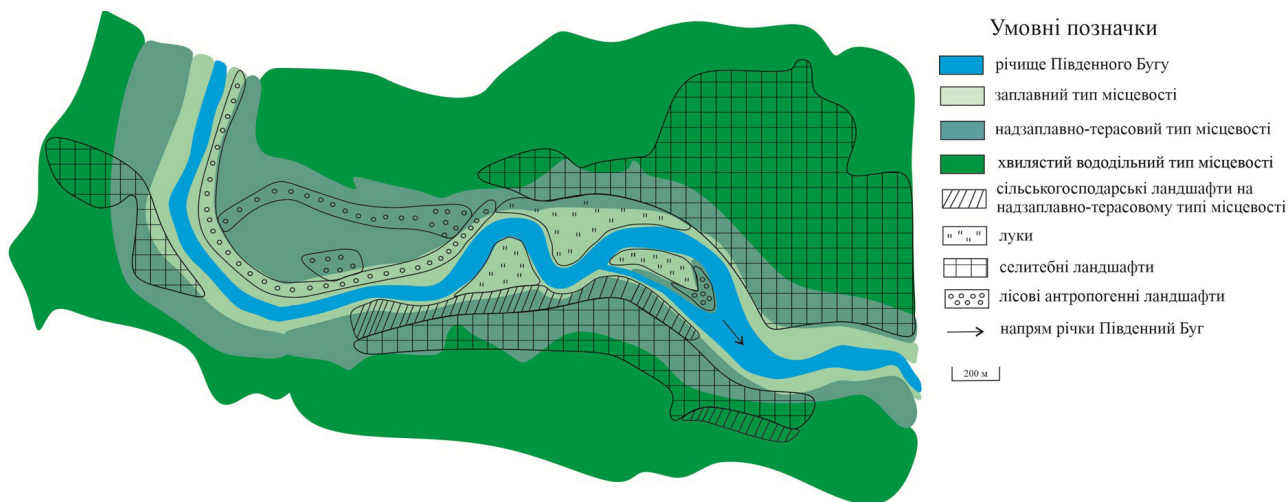

Рис. 5. Відтворена ландшафтна структура долини Південного Бугу до початку будівництва Гайворонської ГЕС та водосховища (1956 р.) (Денисик Б.Г.)

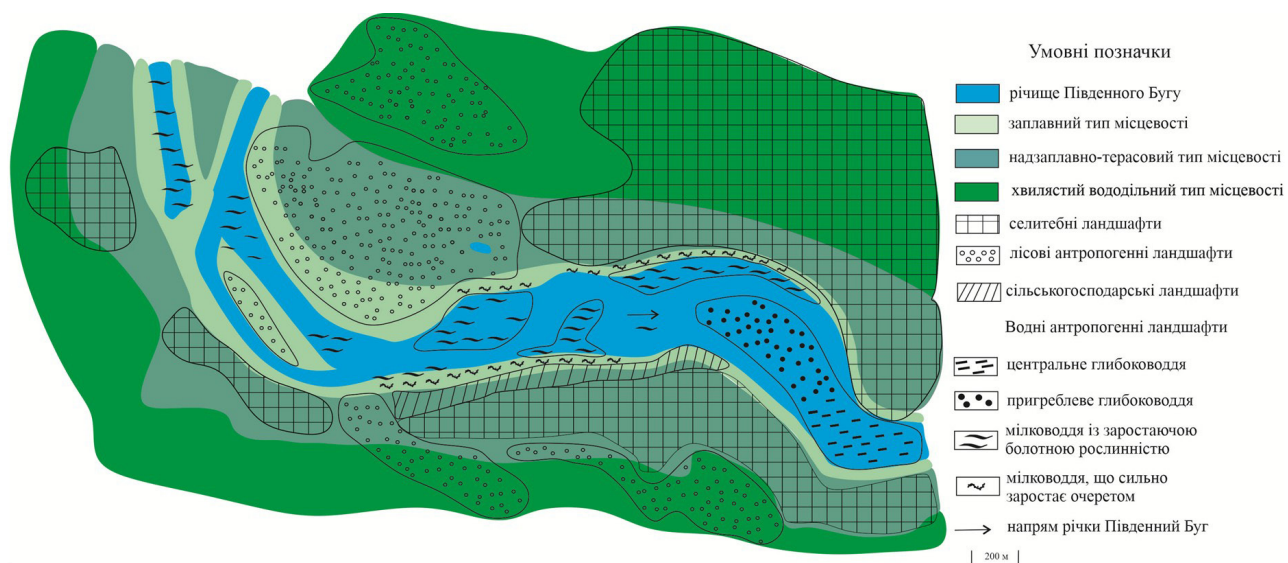

Рис. 6. Сучасна ландшафтна структура району Гайворонської ГЕС і водосховища (2025 р.) (Денисик Б.Г.)

його експлуатації – 1964-2020 рр. У цей час навколо водосховища функціонувала прибережна смуга тимчасового затоплення та осушення, що було зумовлено періодичним (залежно від пори року, щорічним, під час паводків тощо) коливанням води. По периметру Гайворонського водосховища ширина такої смуги коливалася від 2 до 6-7 м. У її межах активно розвивалися геоморфологічні процеси, особливо замулення, що сприяли формуванню дна стійкої рівноваги у водосховищі.

На контактні з прилеглими до водосховища берегами, особливо низинними, та у його верхів'ї на *ранній стадії* почали розвиватися не характерні для натуральних ландшафтів долини Південного Бугу, своєрідні антропогенні земноводні ландшафти, площі яких постійно збільшуються. У їх структурі, а також в смузі безпосереднього контакту з ділянками низької заплави почали формуватися низинно-болотні ландшафтні комплекси. Динаміка розвитку нових ландшафтних

водно-болотних і низинно-болотних комплексів, а також біологічних процесів у їх межах і безпосередньо на Гайворонському водосховищі на ранній стадії функціонування у значній мірі були зумовлені їх місцезнаходженням, режимом водосховища та водообміном. У зв'язку з тим, що Гайворонське водосховище відноситься до рівнинних, а весняні й осінні паводки тут проявляються неактивно, планктон водосховища повністю не змінився, кількість зоопланктону та його якісний склад теж не зазнавали на ранній стадії суттєвих змін. Формування нових угруповань вищої гідрофільної рослинності відбувалось на водосховищі упродовж 5-10 років. На ранній стадії розвитку Гайворонського водосховища уже були виражені й процеси «цвітіння» води.

У зрілу стадію розвитку Гайворонське водосховище вступило у 90-х рр. ХХ ст., що пов'язано із суттєвим зниженням ролі малих і середніх гідроелектростанцій у загальній енергетичній системі України. На початку

Рис. 7. Зниження рівня води у Гайворонському водосховищі. 2014. (світлина І. Курноса)

Рис. 8. Заростання перезволожених берегів водосховища. 2014. (світлина І. Курноса)

XXI ст. і тепер річна амплітуда рівня води водосховища не перевищує 0,5-1,0 м. (рис. 7.)

Припинився розвиток геоморфологічних процесів, прибережні лісонасадження помітно ослабили процеси замулення дна, сформувалась стійка біота, однак площі водно-болотних і болотних ландшафтних комплексів продовжують зростати. Гайворонське водосховище на зрілій стадії розвитку поступово набуває озерно-болотних ознак. Тут активно розвиваються процеси евтрофікації (рис. 8.).

Унаслідок рівнинного розташування та невеликого розміру Гайворонське водосховище є частиною низинного ландшафту в межах південної частини Західно-Придніпровської денудаційної височини, яка належить до Південно-Подільської та Південно-Придніпровської височинних областей Дністерсько-Дніпровського лісостепового краю, що розташовані у західній частині міжзонального геоєкотону «лісополе – поле» Правобережної України (Денисик, Ситник, 2012). У його ландшафтній структурі переважає мілководний (глибина до 5 м) тип ландшафту. Для малих і середніх водосховищ це характерний тип водного антропогенного

ландшафту, однак у кожного водосховища є свої регіональні відміни.

Для Гайворонського водосховища такі характерні ознаки: 1) на відміну від типових рівнинних водосховищ із великими заболоченими зонами, у Гайворонського вони локальні, приурочені переважно до притерасних частин та заток; 2) у межах водосховища зберігається течія, тому спостерігається краща аерація води та промивання річища Південного Бугу порівняно з типовими стоячими водами малих водосховищ, що стримує швидкість замулення, але не усуває процесів евтрофікації. У більшості водосховищ Південного Бугу течія значно слабша або майже відсутня; 3) на водосховищі зустрічаються дрібні острови та руслові підвищення, які стали постійними завдяки штучному регулюванню рівня води; 4) водосховище є важливим елементом міського та громадського простору Гайворона – використовується для рибальства, відпочинку, локального водопостачання, що теж формує специфічні антропогенні навантаження; 5) береги в окремих місцях зазнали антропогенної трансформації (укріплення, облаштування виходів до води), що створює мозаїку з природних і техно-

генних структур; 6) на відміну від багатьох рівнинних водосховищ Південного Бугу (наприклад, Сабарівського чи Ладижинського), Гайворонське розташоване в зоні виходів кристалічних порід, що надає берегам кам'янистого характеру, вузьких ущелинних ділянок русла та підвищеної стійкості до заболочення; 7) водосховище видовжене та наближене до природного русла річки. Багато інших водосховищ мають широку дзеркальну акваторію та більш виражену озерність.

Мозаїчність структури (чергування відкритих водних просторів із заростями макрофітів, острови, пляжі та ін.), багатство рослинного і тваринного світу зробили мілководний тип ландшафту Гайворонського водосховища придатним для потреб рекреації, зокрема риболовлі, полювання на водно-болотних птахів, що сприяє розвитку локальної рекреаційної інфраструктури. Завдяки поєднанню природної різноманітності з доступністю берегів, водосховище поступово перетворюється на важливий елемент культурного та відпочинкового простору громади.

Глибоководний тип ландшафту (глибина 5 м при НПП) у Гайворонському водосховищі займає 20-24 % його площі. Накопичення намулу та «антропогенного сміття» продовжується активно і в зрілу стадію розвитку, постійно зростає концентрація органічної речовини, донні відклади місцями мають запах сірководню: при роботі ГЕС скидаються верхні шари води водосховища. Фітопланктон і зоопланктон до дамби переміщується вітрами, тому спостерігається значна кількість відмерлих організмів.

У будь-якого водосховища, зокрема й Гайворонського, проблемою завжди є переродження, тобто третя стадія функціонування. Уже наявними є такі варіанти:

1) водосховище може бути спущене, як Меджибізьке у Хмельницькій області з подальшим різноманітним раціональним використання його території (днища), або повним занедбанням аж до пустиря-смітника;

2) водосховище поступово перетворюється у низинне болото, що зараз характерно для Щедрівецького (Хмельницька обл.) і Сутиського (Вінницька обл.) водосховищ. Їх часткове рекреаційне (риболовля й полювання на

водно-болотних птахів) використання уже є малоефективним, а подальше функціонування значних за площею болотних ландшафтних комплексів непритаманних для природи Середнього Побужжя є небажаним як з господарського, так і екологічного поглядів;

3) спуск водосховища і відновлення (до певної міри) натурального річища Південного Бугу, перебудова ГЕС для інших господарських потреб (готель, офіс, торгівельна або медична установа тощо). Прикладів подібного у межах басейну Південного Бугу поки що немає;

4) повна реконструкція, відповідно до сучасних потреб і можливостей Гайворонської долинно-річкової ландшафтно-технічної системи – дамби, ГЕС, водосховища і частково, прилеглих до них ландшафтів. У першу чергу це стосується розчистки та поглиблення днища водосховища і облаштування його прибережної смуги для оптимізації парадинамічних взаємозв'язків з довкіллям. Безперечно, що це складний, тривалий за часом і найкоштовніший варіант. Однак, якщо врахувати сучасну і майбутню значимість Гайворонської долинно-річкової ландшафтно-технічної системи для розвитку не лише Гайворонської, але й прилеглих до неї територіальних громад, він буде найбільш раціональним у різних сферах розвитку господарства регіону загалом.

5) часткова модернізація водосховища із збереженням його сучасних меж, але з упрощенням локальних природоохоронних і технічних заходів: вибірково розчищення замулених ділянок, формуванням прибережних захисних смуг, створенням екологічно стабілізуючих зон із природною рослинністю;

6) враховуючи наявність нижче за течією Південного Бугу Сальківської та Березівської (Савранської) ГЕС, затоплених відпрацьованих ділянок кар'єрів Заваллівського графітового комбінату, імовірно перетворення акваторії Гайворонського водосховища та прилеглих територій на локальний (регіональний) природно-рекреаційний парк, орієнтований на організований відпочинок, екологічний туризм, спортивну риболовлю та спостереження за природою (рис. 9);

(a)

(б)

(в)

Рис. 9 (а, б, в). Гідроелектростанції та затоплені ділянки кар'єрів, розміщені поблизу Гайворонського водосховища: а) Березівська (Савранська) ГЕС; б) Сальківська ГЕС; в) на передньому плані Синє озеро (відділене від Південного Бугу дамбою), що утворилось на місці відпрацьованого кар'єру в околицях Хутір Андріївка
(світлини: Ситник О. І., Денисик Б. Г., Рожі Т. А.)

7) створення каскаду малих водойм шляхом часткового спуску й зонування території днища, що дозволить мінімізувати заболочування та водночас зберегти найбільш цінні для громади водні ділянки;

8) розвиток біоремедіаційної моделі відновлення водосховища через впровадження природних методів очищення води, фітоочисних ділянок, біоплато й стабілізації берегів природними матеріалами;

9) інтеграція водосховища в локальний водогосподарський кластер – використання для протипожежних потреб, штучного зволоження ландшафтів у посушливі періоди, поповнення ґрунтових вод та інших природно-господарських функцій.

Безперечно, що можуть бути й інші варіанти раціонального використання Гайворонського водосховища, дамби і ГЕС у майбутньому. Їх теж необхідно розглядати. На наш погляд, варіант повної (не часткової) реконструкції Гайворонської річкової ландшафтно-технічної системи є поки що найбільш доцільним.

Решта водних антропогенних ландшафтів – ставки, канали, похідні водні об'єкти Гайворонської територіальної громади будуть розглянуті у наступних публікаціях.

Висновки. Не дивлячись на те, що формування і розвиток територіальних громад в Україні відбувається уже більше 10 років, їх природні ресурси і ландшафти, особливо антропогенні, поки що пізнані недостатньо. Серед них і Гайворонська територіальна громада з її часто унікальними природними (на-

туральними, натурально-антропогенними, антропогенними) ландшафтам, способами ведення господарства та життєдіяльністю людей. На початку XXI ст. у розвитку Гайворонської територіальної громади проблемним є питання сучасного стану й раціонального використання водних антропогенних ландшафтів – водосховища, ставків, каналів та похідних водних об'єктів. Визначальним серед них є Гайворонська долинно-річкова ландшафтно-технічна система, в основі якої Гайворонське водосховище. За більш, ніж 60 років функціонування воно пройшло ранню і зараз знаходиться на завершені зрілої стадії розвитку. Упродовж цього часу водосховище зазнало суттєвих змін і поступово почало набирати озерно-болотних ознак з характерним мілководним типом ландшафту. Не завжди продумане господарське освоєння Гайворонського водосховища сприяє його подальшій деградації та переходу в третю стадію розвитку – переродження. Вважаємо, що на цій стадії можливі різні варіанти подальшого функціонування Гайворонського водосховища: ліквідація (спуск) водосховища, поступове перетворення його у низинне болото, повна реконструкція Гайворонського долинно-річкової ландшафтно-технічної системи і в першу чергу водосховища. Третій варіант є найбільш раціональним. Його значимість не викликає сумнівів, особливо у перші післявоєнні роки. Розробку цього варіанту (польових дослідження, проект, кошти тощо) необхідно починати уже зараз.

Список використаних джерел

- Вишневецький, В. І. (2000). Річки і водойми України. Стан і використання: монографія. Київ. Віпол. 376.
- Гопчак, І. В. & Басюк, Т. О. (2014). Упорядкування водоохоронних зон Брацлавського водосховища за умови підвищення рівня води. Вісник національного університету водного господарства та природокористування. Серія: Технічні науки. Випуск 4 (68). 66-73.
- Гриневицький, В. Т. (1971). Короткий історико-агрогеографічний аналіз меліорації (наприкладі поліських районів України). Географічні дослідження на Україні. Київ. Наукова думка. №3. 49-71.
- Денисик, Г. І. (1998). Антропогенні ландшафти Правобережної України: монографія. Вінниця. Арабат. 292.
- Денисик, Г. І., Хасцький, Г. С. & Стефанков, Л. І. (2007). Водні антропогенні ландшафти Поділля: монографія. Вінниця. ПП «Видавництво «Теза»». 216.
- Денисик, Г. І. & Лаврик, О. Д. (2015). Антропогенні Ландшафти річища та заплави Південного Бугу: монографія. Вінниця. ПП «ТД Едельвейс і К». 210 с.

- Денисик, Г. І. & Ситник, О. І. (2012). Міжзональний геокотон «лісостеп-степ» Правобережної України: монографія. Вінниця – Умань. ПП «ТД Едельвейс і К». 217.
- Денисик, Г. І. (2014). Природнича географія Поділля: навчальний посібник. Вінниця. ЕкоБізнесЦентр. 183.
- Денисик, Г. І., Рожі, Т. А. & Денисик, Б. Г. (2025). Специфічні підходи до пізнання антропогенних ландшафтів територіальних громад. Подільські читання – 2025 «Науковий простір: міждисциплінарні напрями та стратегії розвитку територіальних громад»: XI Міжнародної науково-практичної конференції. Тернопіль. 37-40.
- Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>
- Дудчак, М. В. (2013). Ландшафтні комплекси Середнього Придністер'я та їх зміни під впливом гідротехнічних систем. Чернівці. Родовід. 160.
- Лаврик, О. Д. & Цимбалюк, В. В. (2021). Річище Південного Бугу у межах м. Гайворон як основа формування культурних ландшафтів. Туристичний бренд як чинник формування позитивного іміджу Гайворонської міської територіальної громади. Умань. Візаві. 112-116.
- Малі річки України: довідник (1991). За ред. А. В. Яцика. Київ. Урожай. 296 с.
- Лаврик, О. Д. (2015). Річкові ландшафтно-технічні системи : монографія. Умань. ВПЦ Візаві. 301.
- Постанова Верховна Рада України № 3650 від 17.07.2020 р. «Про утворення та ліквідацію районів» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>
- Рожі, Т. А. (2023). Врахування ландшафтно-структури територій громад для раціонального природокористування. Ландшафтознавство. Вінниця. Вип. 4 (2). 85-91. <https://doi.org/10.31652/2786-5665-2023-4-85-91>
- Рожі, Т. А. (2024). Еколандшафтна оцінка структури землекористування Гайворонської міської територіальної громади. Ландшафтознавство. Вінниця. Вип. 6 (2). 55-64. <https://doi.org/10.31652/2786-5665-2024-6-64-74>
- Рожі, Т. А. (2025). Конструктивно-ландшафтознавчий аналіз зарубіжного досвіду розвитку територіальних громад. Ландшафтознавство. Вінниця. Вип. 7 (1). 49-55. <https://doi.org/10.31652/2786-5665-2025-7-49-55>
- Ситник, О. І., Кравцова, І. В., Курнос, І. Т. та ін. (2021). Природнича географія Гайворонщини: монографія. За редакцією О.І. Ситника, І.В. Кравцової. Вінниця: ТВОРИ. 184.
- Ситник, О. І. & Цимбаліста, Л. В. (2024). Внутрішні води Гайворонського краю: сучасний стан та проблеми їх використання. Теорія та практика берегознавства та природокористування. Одеса. ФОП Бондаренко М.О. 52-58.
- Ситник, О. І. (2024). Антропогенізація водних об'єктів окремих територій міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» України на прикладі Гайворонського старопромислового району. Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки. Т. 29 № 2(45). 11–31. [https://doi.org/10.18524/2303-9914.2024.2\(45\).318029](https://doi.org/10.18524/2303-9914.2024.2(45).318029)
- Ситник, О. І. (2025). Адаптація територіальних громад Уманщини до умов глобальних змін клімату. Теорія і практика берегознавства та природокористування. Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. 81-89.
- Шищенко, П. Г. (1988). Прикладна фізична географія. Київ. Вища школа. 190.
- Яцентюк, Ю. В. & Война, І. М. (2022). Парадинамічна сфера гідрологічного впливу гідроелектростанцій Поділля. Ландшафтознавство. №1 (1) 85-94. <https://doi.org/10.31652/2786-5665-2022-1-85-95>

References

- Vyshnevetskyi, V. I. (2000). Richky i vodoimy Ukrainy. Stan i vykorystannia: monohrafiia. Kyiv. Vipol. 376. [In Ukrainian]
- Hopchak, I. V. & Basiuk, T. O. (2014). Uporiadkuvannia vodookhoronykh zon Bratslavskoho vodoskhovyshcha za umovy pidvyshchennia rivnia vody. Visnyk natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia. Serii: Tekhnichni nauky. Vypusk 4 (68). 66-73. [In Ukrainian]
- Hrynevitskyi, V. T. (1971). Korotkyi istoryko-ahroheohrafichniy analiz melioratsii (naprykladi poliskykh raioniv Ukrainy). Neohrafichni doslidzhennia na Ukraini. Kyiv. Naukova dumka. №3. 49-71. [In Ukrainian]
- Denysyk, H. I. (1998). Antropohenni landshafty Pravoberezhnoi Ukrainy: monohrafiia. Vinnytsia. Arabat. 292.

- [In Ukrainian]
- Denysyk, H. I., Khaietskyi, H. S. & Stefankov, L. I. (2007). Vodni antropohenni landshafty Podillia: monohrafiia. Vinnytsia. PP «Vydavnytstvo «Teza»». 216. [In Ukrainian]
- Denysyk, H. I. & Lavryk, O. D. (2015). Antropohenni Landshafty richyshcha ta zaplavy Pivdennoho Buhu: monohrafiia. Vinnytsia. PP «TD Edelweis i K». 210 s. [In Ukrainian]
- Denysyk, H. I. & Sytnyk, O. I. (2012). Mizhzonalni heokoton «lisostep-step» Pravoberezhnoi Ukrainy: monohrafiia. Vinnytsia – Uman. PP «TD Edelweis i K». 217. [In Ukrainian]
- Denysyk, H. I. (2014). Pryrodnycha heohrafiia Podillia: navchalnyi posibnyk. Vinnytsia. EkoBizesTsent. 183. [In Ukrainian]
- Denysyk, H. I., Rozhi, T. A. & Denysyk, B. H. (2025). Spetsyfichni pidkhody do piznannia antropohennykh landshaftiv terytorialnykh hromad. Podilski chytannia – 2025 «Naukovyi prostir: mizhdystyplinarni napriamy ta stratehii rozvytku terytorialnykh hromad»: KhI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Ternopil. 37-40. [In Ukrainian]
- Zakon Ukrainy «Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh hromad» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> [In Ukrainian]
- Dudchak, M. V. (2013). Landshaftni komplekсы Serednoho Prydnisteria ta yikh zminy pid vplyvom hidrotekhnichnykh system. Chernivtsi. Rodovid. 160. [In Ukrainian]
- Lavryk, O. D. & Tsybaliuk, V. V. (2021). Richyshche Pivdennoho Buhu u mezhakh m. Haivoron yak osnova formuvannia kulturnykh landshaftiv. Turystychnyi brend yak chynnyk formuvannia pozytyvnoho imidzhu Haivoronskoi miskoi terytorialnoi hromady. Uman. Vizavi. 112-116. [In Ukrainian]
- Mali richky Ukrainy: dovidnyk (1991). Za red. A. V. Yatsyka. Kyiv. Urozhai. 296 s. [In Ukrainian]
- Lavryk, O. D. (2015). Richkovi landshaftno-tekhnicni systemy : monohrafiia. Uman. VPTs Vizavi. 301.
- Postanova Verkhovna Rada Ukrainy № 3650 vid 17.07.2020 r. «Pro utvorennia ta likvidatsiiu raioniv» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> [In Ukrainian]
- Rozhi, T. A. (2023). Vrakhuvannia landshaftnoi struktury terytorii hromad dlia ratsionalnogo pryrodokorystuvannia. Landshaftoznavstvo. Vinnytsia. Vyp. 4 (2). 85-91. <https://doi.org/10.31652/2786-5665-2023-4-85-91> [In Ukrainian]
- Rozhi, T. A. (2024). Ekolandshaftna otsinka struktury zemlekorystuvannia Haivoronskoi miskoi terytorialnoi hromady. Landshaftoznavstvo. Vinnytsia. Vyp. 6 (2). 55-64. <https://doi.org/10.31652/2786-5665-2024-6-64-74> [In Ukrainian]
- Rozhi, T. A. (2025). Konstruktyvno-landshaftoznavchyi analiz zarubizhnogo dosvidu rozvytku terytorialnykh hromad. Landshaftoznavstvo. Vinnytsia. Vyp. 7 (1). 49-55. <https://doi.org/10.31652/2786-5665-2025-7-49-55> [In Ukrainian]
- Sytnyk, O. I., Kravtsova, I. V., Kurnos, I. T. ta in. (2021). Pryrodnycha heohrafiia Haivoronshchyny: monohrafiia. Za redaktsiieiu O. I. Sytnyka, I. V. Kravtsovoi. Vinnytsia: TVORY. 184. [In Ukrainian]
- Sytnyk, O. I. & Tsybalista, L. V. (2024). Vnutrishni vody Haivoronskoho kraiu: suchasnyi stan ta problemy yikh vykorystannia. Teoriia ta praktyka berehoznavstva ta pryrodokorystuvannia. Odesa. FOP Bondarenko M. O. 52-58. [In Ukrainian]
- Sytnyk, O. I. (2024). Antropohenizatsiia vodnykh obektiv okremykh terytorii mizhzonalnogo heoekotonu «lisostep-step» Ukrainy na prykladi Haivoronskoho staropromysloвого raionu. Visnyk Odeskoho natsionalnogo universytetu. Heohrafichni ta heolohichni nauky. T. 29 № 2(45). 11–31. [https://doi.org/10.18524/2303-9914.2024.2\(45\).318029](https://doi.org/10.18524/2303-9914.2024.2(45).318029) [In Ukrainian]
- Sytnyk, O. I. (2025). Adaptatsiia terytorialnykh hromad Umanshchyny do umov hlobalnykh zmin klimatu. Teoriia i praktyka berehoznavstva ta pryrodokorystuvannia. Odesa: Odes. nats. un-t im. I. I. Mechnykova. 81-89. [In Ukrainian]
- Shyshenko, P. H. (1988). Prykladna fizychna heohrafiia. Kyiv. Vyshcha shkola. 190.
- Yatsentiuk, Yu. V. & Voina, I. M. (2022). Paradynamichna sfera hidrolohichnogo vplyvu hidroelektrostantsii Podillia. Landshaftoznavstvo. №1 (1) 85-94. <https://doi.org/10.31652/2786-5665-2022-1-85-95> [In Ukrainian]

Статтю надіслано до редколегії 10.10.2025 р.
Статтю рекомендовано до друку 02.12.2025 р.